

novi trendovi deagrarnizacije u sr hrvatskoj

vlado puljiz

fakultet za
defektologiju
sveučilišta u
zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Podaci popisa stanovništva iz godine 1981. otkrili su novu sliku sela i poljoprivrede u SR Hrvatskoj. Ona se može sažeti u tri osnovne točke:

1. U odnosu na 1971. broj se poljoprivrednog stanovništva u 1981. prepolovio i iznosio je 14,5%, a isto je tako u odnosu na šezdesete godine više od dva puta porasla stopa deagrarnizacije.
2. U strukturi stanovništva koje živi na individualnim gospodarstvima osjetno je porastao udio onih kategorija koje se djelomično ili u potpunosti oslanjaju na nepoljoprivredne izvore dohoda. U tom je pogledu signifikantan podatak da samo 44,7% individualnih gospodarstava ima barem jednog aktivnog poljoprivrednika koji radi na posjedu.
3. U idućem će razdoblju broj i udio poljoprivrednika i dalje opadati, a prema jednoj varijanti mogao bi u 2001. iznositi samo 2,5% sveg stanovništva. Međutim, znatno će veći broj stanovnika imati vezu sa zemljišnim posjedom i na neki način sudjelovati u poljoprivrednoj proizvodnji, pa je kriterij broja poljoprivrednog stanovništva sve manje pogodan za utvrđivanje stupnja angažiranosti u agraru određene populacije.

primljeno prosinca 1983.

→ Makroekonomski mehanizam deagrarnizacije, odnosno prijelaza stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti, objašnjen u ekonomskoj literaturi, sastoji se u promjenama u potrošnji stanovništva, koje se odražavaju na strukturu proizvodnje, pa dakle i na strukturu radne snage koja je angažirana u pojedinim granama djelatnosti.¹⁾ Poznato je, naime, da u strukturi potrošnje (dakle, i proizvodnje) raste udio industrijskih proizvoda i usluga, a smanjuje se udio prehrambenih proizvoda, pa to uzrokuje smanjenje broja poljoprivrednika, porast broja industrijskih radnika, a u kasnijoj fazi porast radne snage angažirane u tercijarnom (kvartarnom i kvintarnom) sektoru.

1) O definiciji i značenju deagrarnizacije vidjeti: V. Puljiz: **Eksodus poljoprivrednika**, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, 1977, str. 8; C. Clark: **The Conditions of Economics Progress**, Macmillan and Com, 1940; J. Fourastlé: **Le grand espoir du XX-e siècle**, Paris, Gallimard, 1963.

Dakako, ovaj makroekonomski mehanizam podrazumijeva mnoštvo faktora koji utječu na transfer poljoprivrednika. Obično se ti faktori dijele na: 1. **ekonomske** i 2. **socijalno-psihološke**. Jedna od mogućih podjela faktora deagrarizacije jest na: 1. **interne** (koji djeluju unutar poljoprivrede) i 2. **eksterne** (koji na poljoprivrednike djeluju izvana). Česta je u literaturi podjela i na: 1. **repulzivne** faktore (one koji »tjeraju« iz poljoprivrede) i 2. **atraktivne** (one koji »privlače« u druge djelatnosti). U repulzivne faktore idu niski i aleatorni dohoci poljoprivrednika (što je fenomen prisutan u gotovo svim zemljama svijeta), teškoće plasmana poljoprivrednih proizvoda, teški uvjeti poljoprivrednog rada, niži socijalni status poljoprivrednika. To istovremeno znači da u atraktivne faktore u nepoljoprivrednim djelatnostima spada viši i sigurniji dohodak, lakši radni uvjeti, viši socijalni status i slično.

Nas ponajviše zanima koji su to faktori djelovali na napuštanje poljoprivrede u našoj zemlji ili, još preciznije, u SR Hrvatskoj.

Ovdje ćemo navesti i ukratko objasniti **šest** takvih faktora.

- (1) Nepovoljna agrarna struktura koju bitno karakterizira sitni i isparcelirani zemljišni posjed. Prosječno je individualno gospodarstvo u SR Hrvatskoj godine 1969. (otkad datira posljednji popis poljoprivrede) raspolagalo sa 2,27 ha obradivog zemljišta, koje je uz to bilo sastavljeno od 7 parcela, odnosno od 22 katastarske čestice.
- (2) Dohodak poljoprivrednika osjetno je zaostajao za dohotkom nepoljoprivrednika. Ne raspolažemo podacima o odnosu tih dvaju dohodaka za SR Hrvatsku, ali se, orijentacije radi, možemo poslužiti procijenjenim podatkom prema kojem je godine 1971. dohodak poljoprivrednika u Jugoslaviji dosegao 45% dohotka nepoljoprivrednika.²⁾
- (3) Nepovoljan socijalno-politički status poljoprivrednika ogledao se u »manjku« njihovih prava na mirovinsko i zdravstveno osiguranje te u simboličkom sudjelovanju poljoprivrednika u političkim poslovima (članstvo u Savezu komunista i sudjelovanje u predstavničkim tijelima obično se za to uzima kao indikatori).
- (4) Ponuda nepoljoprivrednog rada bila je u poslijeratnom razdoblju obilna. Najprije je bilo široko otvoreno unutrašnje tržište nepoljoprivrednog rada, a potom je, u drugoj polovini šezdesetih godina, došlo do masovnog zapošljavanja naše radne snage u inozemstvu. Od ukupnog broja zaposlenih u inozemstvu iz SR Hrvatske godine 1971. poljoprivrednici su činili 43,8%.
- (5) Prelazak u nepoljoprivredne djelatnosti znatno je olakšalo školovanje mladih, kojih oko 4/5 nastavlja školovanje nakon završene osnovne škole.

2) V. Puljiz, nav. di.. str. 97.

(6) Naglo otvaranje kanala transfera i komunikacija između sela i grada omogućilo je seoskom stanovništvu, pogotovo onom mladem, da uoči prednosti gradsko-industrijske civilizacije i da bude nezadovoljno svojim položajem. Stoga je u selu došlo do »psihološke deagrarizacije«, koja se kod mlade generacije ogledala u gotovo patološkom okretanju od svega onoga što je seljačko, a u mitologiziranju svega onoga što je urbano i industrijsko. Ankete među seoskom omladinom koje su provedene šezdesetih godina pokazivale su da mladi u gotovo svim aspektima preferiraju gradsku sredinu seoskoj, a zanimanje nepoljoprivrednika poljoprivrednom zanimanju.³⁾

Djelovanje tih faktora nije trajno. Oni su izraz konteksta u kojem se uspoređivala zaostala i siromašna poljoprivreda s naprednijom i bogatijom industrijom. Danas je došlo do izmjene nekih relacija. Tako je nerazmjer dohotka umanjen u korist poljoprivrednika, osobito tzv. robnih proizvođača.⁴⁾ Poboljšana je situacija sa zdravstvenim i mirovinskim osiguranjem poljoprivrednika. Zbog »krize grada« sve se više ističu neke prednosti života na selu — u razvijenim zemljama stoga dolazi do tzv. urbanog eksodusa.⁵⁾ O promjeni stava prema selu kao mjestu stanovanja svjedoče podaci ankete seoske omladine provedene u SR Hrvatskoj 1975. Tada je, naime, većina anketiranih dala prednosti životu u selu (ali ne i poljoprivrednom zanimanju).⁶⁾

Međutim, kada je riječ o efektima tih promjena u faktorima deagrarizacije na zaustavljanje napuštanja poljoprivrede, skeptični smo radi toga što su promjene koje su se desile u broju i strukturi poljoprivrednog stanovništva tako radikalne da je taj proces teško zaustaviti. On se zbivao po zakonima kotrljajuće grude snijega.

U nastavku želimo se detaljnije pozabaviti podacima o poljoprivrednom stanovništvu i stanovništvu na individualnim gospodarstvima, te njihovim značenjem u kontekstu ukupnih promjena u našem selu.

1. kretanje broja poljoprivrednog stanovništva

Podaci o kretanju broja poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske u poslijeratnom razdoblju pokazuju da je došlo do njegova naglog smanjenja.

Uz podatke o broju poljoprivrednog stanovništva u 1971. i 1981. treba iznijeti neke metodološke opaske.

Pojavljaju se, naime, dva podatka o poljoprivrednom stanovništvu u 1971. Prema prvome, poljoprivrednih je stanovnika bilo 1,431.685

3) Vidjeti E. Dilić: *Društveni položaj i orijentacija seoske omladine*. Zagreb; Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede; Institut društvenih nauka, 1971.

4) U nas već nekoliko godina brže rastu cijene poljoprivrednih od industrijskih proizvoda.

5) Većina gradskih područja u zapadnim industrijskim zemljama gubi stanovništvo u korist ruralnih područja. (Vidjeti B. Mc Namara: »Evolution récente et prévisible des zones rurales«. *Symposium Evolution rurale et la gestion publique*, Paris, OCDE, 1981.

6) E. Dilić: »Migracijske tendencije seoske omladine«. *Sociologija sela*, 1975, br. 49/50, str. 64.

ili 32,5% od svih stanovnika, ali su tim brojem obuhvaćeni i poljoprivrednici na privremenom radu u inozemstvu i od njih uzdržavane osobe u inozemstvu.⁷⁾ Mi ćemo se u ovom tekstu povremeno služiti tim podatkom i to onda kada nismo kadri izvršiti brojčano razgraničenje poljoprivrednika u zemlji i u inozemstvu s obzirom na demografske kategorije koje obrađujemo. Drugi podatak, iznesen u prednjoj tabeli, prema kojemu je 1971. bilo 1,338.267 poljoprivrednih stanovnika, ne obuhvaća ovu kategoriju »inozemaca«. Mi ga smatramo primjerenijim, jer su bivši poljoprivrednici odlaskom na rad u inozemstvo zaista to prestali da budu. Uostalom, i oni koji su se vratili, kako to ankete pokazuju, uglavnom se ne vraćaju u poljoprivredu nego se laćaju lukrativnijeg sitnog poduzetništva ili pak traže druge izvore zarade izvan posjeda.

Tabela 1

Kretanje broja poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj 1931—1981.

Godina	Ukupan broj stanovnika	Broj poljopriv. stanovnika	Postotak polj. u ukupnom stanovništvu	Smanjenje poljopr. stanovništva	Postotak smanjenja
1931.	3,785.271	2,634.700	69,6	—	—
1953.	3,936.022	2,209.716	56,1	424.984	16,1
1961.	4,159.696	1,824.819	43,9	384.897	17,4
1971.	4,426.221	1,338.267	30,2	486.552	26,7
1981.*)	4,601.469	667.696	14,5	570.571	50,1

Izvori: Za godinu 1931. podatak o poljoprivrednom stanovništvu uzeli smo iz rada V. Stipetića: **Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske** (Zagreb, JAZU, 1959, str. 105).

Ostale podatke preuzeli smo iz statističkih godišnjaka FNRJ, odnosno SFRJ. Postoji i podatak o poljoprivrednom stanovništvu u 1948, ali on nije usporediv s podacima iz drugih godina. Prema procjeni B. Maksimović (iznesenoj u radu: »Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti«, **Stanovništvo** 1/1964), godine 1948. u SR Hrvatskoj bilo je 2,388.000 poljoprivrednika

*) Izvor podataka o poljoprivrednom stanovništvu 1981. jesu dokumenti popisa, pa ih u nastavku teksta nećemo posebno navoditi.

Nešto je više teškoća s podacima o poljoprivrednom stanovništvu iz godine 1981, koji se po definiciji razlikuju od podataka iz 1971, pa, dakle, podaci oba popisa nisu u potpunosti usporedivi. Ukratko: u popisu 1971. poljoprivredno je stanovništvo definirano po kriteriju djelatnosti, a u popisu 1981. poljoprivredno je stanovništvo određeno po kriteriju zanimanja. Postoje i razlike u definiciji stalnog stanovništva u obadva popisa. Konačno, popisom 1981. iz poljoprivrednog stanovništva izuzeti su poljoprivrednici na privremenom radu u inozemstvu i uzdržavane osobe koje s njima žive.⁸⁾

Mi, na žalost, nismo kadri da točno utvrdimo posljedice ovih promjena u definiciji poljoprivrednog stanovništva. Čini se da te posljedice ipak nisu značajne, kako bi se to na prvi pogled moglo pomisliti, pa je utoliko moguća približna usporedivost podataka obaju

7) Podsjetimo se da je 1971. godine iz SR Hrvatske na radu u inozemstvu bilo 85.000 poljoprivrednika, a uz to je s njima živjelo 8.148 uzdržavanih osoba.

8) O razlikama u definiciji poljoprivrednog stanovništva 1971. i 1981. godine vidjeti u **Saopštenju Saveznog zavoda za statistiku** (br. 264 iz 1983).

popisa. Na takav nas zaključak upućuje jedna analiza poljoprivrednog stanovništva SR Srbije izvan teritorija pokrajina, koja je pokazala da je godine 1981. poljoprivrednika po kriteriju djelatnosti bilo 0,75% više nego po kriteriju zanimanja.⁹⁾ O ovim ogradama treba voditi računa u analizi podataka o poljoprivrednom stanovništvu SR Hrvatske.

U šezdesetim, a osobito u sedamdesetim godinama došlo je do drastičnog pada broja poljoprivrednih stanovnika. Trend opadanja poljoprivrednog stanovništva pokazuju tzv. stope deagrarizacije, tj. stope godišnjeg smanjenja za tri poslijeratna međupopisna razdoblja.

Tabela 2

Godišnje stope deagrarizacije u SFR Jugoslaviji i SR Hrvatskoj

Razdoblje	Stopa deagrarizacije	
	SFR Jugoslavija	SR Hrvatska
1953 — 1961.	1,47	2,42
1961 — 1971.	2,04	3,15
1971 — 1981.	5,79	8,64

Stope deagrarizacije i u Jugoslaviji i u Hrvatskoj osjetno su porasle u 70-im godinama, kada je došlo do kvalitetnog pomaka u deagrarizaciji, koji je prouzrokovao pravi slom poljoprivredne demografske strukture. To je posljedica intenzivnijeg djelovanja faktora deagrarizacije, u prvom redu masovnog školovanja za nepoljoprivredna zanimanja, s jedne, i sužene reprodukcije poljoprivrednog stanovništva, s druge strane.

Svojevremeno smo vršili procjene opsega transfera poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti za Jugoslaviju, republike i pokrajine, pa ovdje iznosimo podatke do kojih smo došli u SR Hrvatskoj:¹⁰⁾

— 1948—1961.	704 tisuće
— 1961—1971.	573 tisuće
Ukupno	1.277 tisuća

To znači da je poljoprivredu u našoj republici u tom razdoblju (1948—1971) napuštalo oko 51 tisuću stanovnika na godinu.

Pod pretpostavkom da je u desetljeću 1971—1981. prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva bio ravan nuli, transfer poljoprivrednika iznosio bi 670 tisuća. On je izvjesno bio manji, jer je prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva bio negativan, pa je u gornjem podatku djelomično sadržan i mortalitet poljoprivrednog stanovništva.¹¹⁾

9) Vidjeti B. Petrović i S. Radovanović: »Poljoprivredno stanovništvo SR Srbije van teritorija SAP i osvrt na metodološka rješenja pri definiranju ovog kontingenta u popisu stanovništva 1981. godine«. **Statističar, Beograd**, 1982. br. 10, str. 314—327.

10) V. Puljiz, nav. dj., str. 114—119.

11) Na ovakvo nas zaključivanje upućuju neki raniji podaci o prirodnom priraštaju gradskog i seoskog stanovništva u SR Hrvatskoj. Naime, 1974. godine u gradovima je prirodni priraštaj iznosio 12,1 promila, a u selima 0,1 promila. Izvjesno je da je prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva bio znatno niži nego prirodni priraštaj seoskog, što se, uostalom, može vidjeti iz dobne strukture poljoprivrednog stanovništva 1981. godine.

Zanimljivi su podaci o kretanju poljoprivrednog stanovništva po makroregijama SR Hrvatske.

Tabela 3

Poljoprivredno stanovništvo u SR Hrvatskoj po makroregijama 1961. 1971. i 1981.

Makroregija	1961		1971		1981	
	broj	% od ukupnog	broj	% od ukupnog	broj	% od ukupnog
Slavonska	409.177	50,8	336.526	39,2	160.767	18,5
Srednjo-hrvatska	933.311	46,6	773.889	36,3	407.299	18,3
Primorsko-goranska	164.518	27,7	99.074	16,4	41.369	6,6
Dalmatinska	317.813	42,0	222.276	26,8	58.256	6,6
Ukupno	1,824.819	43,9	1,431.685	32,5	667.691	14,5

U svim je makroregijama došlo do velikog pada poljoprivrednog stanovništva. Taj je pad najveći u Dalmaciji, gdje je broj poljoprivrednog stanovništva, uostalom kao i u Primorsko-goranskoj regiji, praktično sveden na simboličke razmjere. Drugim riječima, poljoprivrednici su u SR Hrvatskoj koncentrirani u dvije sjeverne regije, jer ih je tamo 85% od sveg broja.

2. socijalno-ekonomska struktura stanovnika na individualnim gospodarstvima

Podaci o dobnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske iz godine 1981. pokazuju poraznu sliku njegove vitalnosti i stanja reprodukcije. Čini se da je to stanovništvo sve manje kadro održavati poljoprivrednu proizvodnju. Otuda pitanje: Na koga prelazi teret poljoprivredne proizvodnje? Tko obrađuje poljoprivredno zemljište? Odgovor ćemo potražiti analizom podataka o stanovništvu koje živi na individualnim gospodarstvima.

Ukupan broj stanovnika koji su živjeli na individualnim gospodarstvima bio je slijedeći:

1960.	2,775.000	100,0
1969.	2,488.000	89,6
1981.	2,080.000	74,9.

(Podaci za 1960. i 1969. uzeti su iz popisa poljoprivrede, a podatak za 1981. iz popisa stanovništva.)

U istom razdoblju broj individualnih gospodarstava kretao se ovako:

1960.	653.374	100,0
1969.	615.049	94,1
1981.	569.221	87,1.

Dakle, za 21 godinu nešto je opao broj individualnih gospodarstava, a za četvrtinu je opao broj stanovnika koji na njima žive. Međutim, to je opadanje osjetno sporije od opadanja poljoprivrednog stanovništva. Podsjetimo se na podatak da je poljoprivredno stanovništvo 1981. činilo tek 36,6% poljoprivrednog stanovništva u 1961. Za našu

je analizu zanimljiva usporedba broja stanovnika koji žive na individualnim gospodarstvima i broja poljoprivrednih stanovnika.

Tabela 4

Stanovništvo na individualnim gospodarstvima i poljoprivredno stanovništvo — 1960, 1969. i 1981.

Godina	Stanovništvo na ind. gospodarstvima	Poljoprivredno stanovništvo Broj	% od st. na gospodarstvu
1960.	2,775.000	1,861.000 ^{*)}	67,1
1969.	2,488.000	1,413.000 ^{*)}	56,8
1981	2,080.000	668.000	32,1

^{*)} Broj poljoprivrednog stanovništva procijenili smo s pomoću stopa deagrarizacije. U procjeni za 1969. isključeni su privremeno zaposleni u inozemstvu i od njih uzdržavani članovi u inozemstvu.

Ovi su podaci fascinantni: udio poljoprivrednog stanovništva u usporedbi sa stanovništvom na individualnim gospodarstvima opao je od dvije trećine u 1960. na jednu trećinu u 1981. To praktično znači da naše zemljišne posjede u pretežnoj većini sada nastanjuju nepoljoprivrednici. Pretpostavka je da su oni »umiješani« u poljoprivrednu proizvodnju.

Bolje razumijevanje socijalno-demografske situacije na individualnim gospodarstvima treba nam omogućiti struktura stanovništva koje tamo živi (tabela 4).

Poljoprivrednika je, kako vidimo, bilo manje od trećine svih aktivnih na individualnim gospodarstvima. Najbrojniju skupinu činili su stalno zaposleni izvan gospodarstava, koji su, ako im pribrojimo one koji su bili na privremenom radu u inozemstvu, činili 46,1% svih aktivnih na individualnim gospodarstvima. Treća je po važnosti skupina od osoba s osobnim prihodima. Kada je riječ o povratnicima s privremenog rada u inozemstvu, većina se njih nakon povratka angažiraju u nepoljoprivrednim poslovima. Zanimljivost je da je na individualnim posjedima sve veći broj nezaposlenih (osoba koje ne obavljaju nikakvo zanimanje), koji se tamo smještaju do dobivanja nepoljoprivrednog zaposlenja (tabela 5).

Tabela 5

Stanovništvo na individualnim gospodarstvima — 1981.

	Broj	%
Ukupno stanovništvo na ind. gospodarstvima	2,080.215	100,0
Od toga: — aktivno	1,202.481	57,8
— izdržavano	877.734	42,2
Struktura aktivnog stanovništva na gospodarstvima:	(aktivno st. = 100)	
— poljoprivrednici	379.367	31,5
— aktivni izvan gospodarstva	480.281	39,9
— s osobnim prihodom	184.457	15,3
— na privremenom radu u inozemstvu	45.903	6,2
— povratnici s privremenog rada u inozemstvu	45.654	3,8
— ne obavljaju nikakvo zanimanje	37.819	3,2

Dakle, vrlo je heterogena struktura stanovnika koji žive na individualnim posjedima. Bitno je, međutim, da su među njima sve brojnije kategorije stanovnika kojima je glavni izvor prihoda izvan poljoprivrede.

Mi smo svojevremeno (1969) pokušali rekonstruirati strukturu radne snage (i osoba s prihodima) na individualnim gospodarstvima, pa nalazimo uputnim usporediti glavne skupine stanovnika s ovima iz 1981.¹²⁾

	1969.	1981.
— zaposleni izvan gospodarstva	369.000	480.000
— zaposleni u inozemstvu	120.000	75.000
— osobe s osobnim prihodima	160.000	184.000
— poljoprivrednici	810.000	379.000

Najveća promjena jest opadanje broja poljoprivrednika, a vidno je i povećanje broja stalno zaposlenih te osoba na privremenom radu u inozemstvu.

Ovaj trend naglog okretanja od poljoprivrede stanovnika koji žive na individualnim gospodarstvima ogleda se u strukturi njihovih domaćinstava s obzirom na izvore prihoda (tabela 6).

Tabela 6

Domaćinstva s individualnim gospodarstvima u SR Hrvatskoj s obzirom na izvor prihoda — 1981.

	Broj	%
Isključivo od poljoprivrede	135.910	23,9
Isključivo od nepoljoprivrede	148.372	26,1
Isključivo od osobnih prihoda	78.142	13,7
Od poljoprivrede i nepoljoprivrede	89.799	15,8
Od poljoprivrede, nepoljoprivrede i osobnih prihoda	12.666	2,2
Od poljoprivrede i osobnih prihoda	16.000	2,8
Od nepoljoprivrede i osobnih primanja	61.473	10,8
Bez aktivnih osoba i osoba s osobnim prihodima	26.859	4,7
Ukupno domaćinstava	569.221	100,0

Komplementarnu nam informaciju pružaju podaci o domaćinstvima s posjedom s obzirom na to imaju li aktivnih članova, odnosno jesu li ti aktivni članovi poljoprivrednici ili nepoljoprivrednici.

Tabela 7

Domaćinstva koja imaju poljoprivredno gospodarstvo u SR Hrvatskoj — 1981.

	Broj	Udio
Ukupno domaćinstava	569.221	100,0
Od svih domaćinstava:		
— domaćinstva s aktivnim članovima	469.589	82,5
— domaćinstva bez aktivnih članova	99.632	17,5
Od svih domaćinstava:		
— domaćinstva s poljoprivrednicima	254.375	44,7
— domaćinstva bez poljoprivrednika	314.846	55,3

Ključni podatak u ovoj tabeli jest da više od polovine domaćinstava (55,3%) nema niti jednog poljoprivrednika koji živi na posjedu.

3. buduće kretanje poljoprivrednog stanovništva

Buduće promjene u poljoprivrednom stanovništvu ovisit će o nizu okolnosti o kojima su naše spoznaje za sada oskudne. Utoliko su bilo kakve projekcije koje pretendiraju na preciznost nepouzdana. Kako, na primjer, možemo predvidjeti evoluciju nepoljoprivredne nezaposlenosti koja je determinantna za kretanje broja poljoprivrednog stanovništva? Što će biti s veličinom individualnog posjeda, koja je važan faktor profesionalnog izdvajanja poljoprivrednika? Kako će se širiti društveni sektor, koji treba zamjenjivati individualnu poljoprivrednu proizvodnju, pa, dakle, i poljoprivredno stanovništvo? Selo i poljoprivreda dio su društva, a ne društvo za sebe, pa ih to globalno društvo snažno determinira u svim aspektima.

Ova skepsa pred prognozama ne znači da od njih treba potpuno odustati. Ona ima cilj upoznati na aleatornost i fluidnost kvantifikacije, odnosno na reducirane premise kojima raspolažemo u ovakvim prognostičkim pothvatima.

U prognozama budućeg kretanja poljoprivrednog stanovništva možemo slijediti dva pristupa: prvi je kvantitativni i oslanja se na ekstrapolaciju dosadašnjih trendova u kretanju poljoprivrednog stanovništva, a drugi je kvalitativni i trebalo bi da definira konture nove socijalno-demografske situacije u poljoprivredi.

Slijedeći prvi pristup mi ćemo iznijeti nekoliko podataka, a što se drugoga tiče dat ćemo naznake za razumijevanje budućeg stanja.

(1) Postoji više metoda za prognozu broja poljoprivrednika. Najčešća je metoda tendencije, koja se oslanja na ekstrapolaciju demografskih trendova iz prošlosti, zatim je tu metoda komparacije, koja upućuje na usporedbu zemalja s obzirom na stupanj razvijenosti, pa analitička metoda koja prati kretanje dobnih grupa stanovništva — i druge.¹³⁾

Podsjetimo se da otprije nekoliko godina postoji jedna projekcija kretanja individualnog poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj načinjena na osnovi analize kretanja dobnih skupina.¹⁴⁾ Prema toj projekciji individualno poljoprivredno stanovništvo u idućem razdoblju kretat će se kako slijedi:¹⁵⁾

Godine:	Stanovnika:
1981.	774.930
1986.	604.044
1991.	453.762
1996.	336.838
2001.	247.494.

12) Vidjeti studiju: **Socijalne promjene u selima SR Hrvatske**. Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, 1974, str. 16.

13) O tome više u knjizi V. Puljiza, **nav. dj.**, str. 155.

14) Individualno poljoprivredno stanovništvo ne obuhvaća oko 25 tisuća poljoprivrednika na društvenom sektoru i oko 30 tisuća od njih uzdržavanih osoba.

15) **Mirovinsko osiguranje poljoprivrednika SR Hrvatske** (Demografske i socijalno-ekonomske pretpostavke). Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, 1977, str. III Priloga.

Kao što znamo, podaci posljednjeg popisa stanovništva demantirali su prvi u nizu navedenih podataka, a vjerojatno će i ostale. Netačnim su se pokazale i službene demografske prognoze koje su za 1980. u SR Hrvatskoj najavljivale 22,1% poljoprivrednog stanovništva.

Uz prije iznesene ograde, mi ćemo našu računicu izvesti metodom tendencije, oslanjajući se na stopu deagrarizacije. Kao što smo već naveli, stopa deagrarizacije u SR Hrvatskoj za razdoblje 1971—1981. iznosila je 8,64%. Pod pretpostavkom da se ta stopa održi u slijedećem razdoblju broj poljoprivrednog stanovništva u našoj republici iznosio bi:

Godine:	Stanovnika:
1986.	462.133 ili 10,0%
1991.	319.869 ili 6,8%
1996.	221.390 ili 4,6%
2001.	121.719 ili 2,5%.

Teško je reći hoće li se stopa deagrarizacije povećavati ili smanjivati. U prilog njezinu povećanju govori poremećaj u dobroj strukturi poljoprivrednog stanovništva, a u prilog smanjenju »radila« bi ekonomska kriza, odnosno sužene mogućnosti zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima, koje nas očekuju idućih godina. Tu je i eventualni povratak radne snage iz inozemstva, koje dobar dio čine bivši poljoprivrednici.

(2) Drugi pristup u procjenama buduće socijalno-demografske situacije u poljoprivredi moguće je razviti polazeći od dvije hipoteze: a) hipoteza potpunog prevladavanja nepoljoprivrednika, odnosno djelomičnih poljoprivrednika u našoj individualnoj poljoprivredi i b) hipoteza diferencijacije jednog manjeg broja profesionalnih poljoprivrednika unutar fluidne mase sitnih poljoprivrednih proizvođača.

a) Kad je riječ o prvoj hipotezi onda treba operirati kategorijom stanovništva na individualnim posjedima, koja je više-manje »umiješana« u poljoprivrednu proizvodnju. Izvedemo li malu računicu kretanjem broja stanovnika na individualnim gospodarstvima, a pod pretpostavkom da se ubuduće održi stopa njegova smanjenja iz sedamdesetih godina (razdoblje 1969—1981) od 1,5% na godinu, onda možemo zaključiti da će broj tog stanovništva biti slijedeći:

Godine:	Stanovnika:
1986.	1.930.409
1991.	1.791.583
1996.	1.662.869
2001.	1.543.143

Problem se javlja u vezi s diferencijacijom individualnog gospodarstva, koja je za današnje prilike posve neprimjerena.¹⁶⁾ Prema toj definiciji većina vikendaških okućnica u kopnenom dijelu zemlje, pa i vrtova u gradovima, ulazi u kategoriju individualnog gospodarstva.

16) Kao individualni posjed u nas se tretira 10 ari (1.000 m²) obradivog zemljišta, a u nekim slučajevima i manja površina od toga pod pretpostavkom da domaćinstvo posjeduje određen broj stoke, košnica pčela, da proizvodi povrće, cvijeće, duhan, aromatično bilje i slično.

Povećanjem donje granice veličine individualnog gospodarstva na 0,5 ha, što nam se čini primjerenim, isključilo bi 16,2% stanovnika koji žive na individualnim gospodarstvima.

Ako nepoljoprivredno stanovništvo koje živi na posjedima sada čini ogromnu većinu u odnosu na poljoprivredno, vjerojatno ono daje pretežan dio rada koji se donas plasira u poljoprivredu. Zato je za nas umjesto kategorije poljoprivrednog stanovništva važna kategorija poljoprivrednog rada kojeg daju svi stanovnici. Ta se kategorija može ekstrahirati ako se naprave pažljiva istraživanja i utvrde koeficijenti angažiranja u poljoprivredi koji će pomoći u kvantifikaciji poljoprivrednog rada.

b) Po drugoj našoj hipotezi tehnološki i ekonomski razvitak nametnut će diferenciranje nižeg sloja poljoprivrednika, koji će svoj puni angažman tražiti na poljoprivrednim poslovima. To se, uostalom, desilo u razvijenim industrijskim zemljama. Ovo se diferenciranje može vršiti na dva pola: 1. na društvenom sektoru, gdje se izdvajaju »stalno zaposleni poljoprivrednici« i 2. unutar skupine individualnih proizvođača, koja će se izdvojiti po veličini posjeda, opremljenosti, količini proizvodnje i dohotku. Osim ove dvije centralne skupine poljoprivrednika u našem selu postojat će i druge kategorije poljoprivrednih proizvođača do poljoprivrednika-rekreativaca, kojih će se značenje za ukupnu poljoprivrednu proizvodnju postepeno smanjivati. To, dakle, podrazumijeva novu kategorizaciju stanovnika koji sudjeluju u poljoprivrednoj proizvodnji, koju je također moguće napraviti nakon pažljive analize empirijskog materijala. Nama se ova druga hipoteza socijalno-demografskog razvitka čini primjerenijom, jer se profesionalizacija u poljoprivredi nameće kao nezaobilazan put prema industrijskoj, visokoproduktivnoj poljoprivredi.

Vlado Puljiz:

New Trends of Deagrarization in the S. R. Croatia

Summary

Data from the 1981 population census showed a new picture of the village and agriculture in the S. R. Croatia. It can be condensed in three essential points:

1. In comparison with 1971, in 1981 the number of agricultural inhabitants halved and fell to 14.5%. In comparison with the sixties the rate of deagrarization increased more than twice.
2. In the structure of the population that lives on family farms, there is a perceptible increase of categories that completely or partially depend on non-agricultural sources of income. From that aspect it is significant that only 44.7% family farms have at least one active farmer who works on the farm.
3. In the coming period the number and participation of farmers will continue to decrease, and according to one variant it could be only 2.5% of the total population in 2001. However, a much larger number of inhabitants will be connected with the land and participate in agricultural production in a way, so that the criterion of the number of agricultural inhabitants is becoming less satisfactory for establishing the degree to which a certain population is engaged in farming. ●

Новые тенденции деаграризации в СР Хорватии

Резюме

Данные переписи населения в 1981 г. показали новую картину сельской местности и сельского хозяйства в СР Хорватии. В конечном итоге можно выделить три основные фактора:

1. В сравнении с обстановкой в 1971 г. доля численности сельскохозяйственного населения уменьшилась в половинном размере и составляла 14,5% а в сравнении с ситуацией 60-х годов доля деаграризации вдвое увеличилась.
2. В структуре населения проживающего в индивидуальных крестьянских хозяйствах заметно увеличилась доля тех категорий которые полностью или частично создают свои доходы вне сельского хозяйства. Такую обстановку ярко подтверждает и пример говорящий о том, что лишь только в 44,7% индивидуальных крестьянских хозяйствах один член хозяйства, как правило, активно занят работой в хозяйстве.
3. В последующий период доля сельскохозяйственного населения будет иметь тенденцию к дальнейшему снижению а согласно одному варианту к 2001 г. она будет составлять лишь только 2,5% всего населения. Однако, можно ожидать, что доля населения имеющая связь со своим земельным участком — имуществом и принимающая в определенном смысле участие в сельскохозяйственном производстве будет значительно увеличиваться, поэтому критерии определяющие численность сельскохозяйственного населения, трудно использовать при уточнении степени занятости определенного населения в секторе сельского хозяйства. ●